Національний університет
«Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка

Навчально-науковий інститут
історії та соціогуманітарних дисциплін
імені О. М. Лазаревського

Г.С. ДОМАНОВА

ІСТОРІЯ СТАРОДАВНЬОГО СХОДУ
Навчально-методичний посібник

Чернігів–2026

УДК 94(3)(076)
ББК Т3(0)3 я 73

Рецензенти:
доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка ***Кондратьєв І.В.;***

кандидат історичних наук, доцент, завідувачка кафедри правоохоронної діяльності та загальноправових дисциплін Національного університету «Чернігівська політехніка» ***Козинець О.Г.***

Відповідальний редактор:
Шара Л.М., кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка.

Доманова Г.С.
Історія Стародавнього Сходу: Навчально-методичний посібник. Чернігів. НУ «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка, 2026. 69 с.

Рекомендовано до друку на засіданні кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин (Протокол №11 від 26 червня 2026 р.)

УДК 94(3)
ББК Т3(0)3 я 73
© Доманова Г.С.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА_____4

СТРУКТУРА ПРОГРАМИ КУРСУ_____6

ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ_____ 7

ПРОГРАМА КУРСУ_____9

ТЕМАТИКА ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ_____20

САМОСТІЙНА РОБОТА_____ 49

РОЗПОДІЛ БАЛІВ, ЩО ПРИСВОЮЮТЬСЯ СТУДЕНТАМ_52

ГЛОСАРІЙ_____ 54

ПИТАННЯ ДО ІСПИТУ_____63

ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ ДЛЯ ВИВЧЕННЯ КУРСУ_____65

ПЕРЕДМОВА

Навчальний курс «Історія Стародавнього Сходу» є складовою всесвітньої історії та обов'язковим компонентом професійно-практичної підготовки бакалаврів за спеціальностями А4 «Середня освіта (Історія та громадянська освіта)» та В9 «Історія та археологія». Дисципліна орієнтована на здобувачів, які мають базову середню освіту, та розроблена відповідно до вимог кредитно-модульної системи й стандартів Європейської кредитно-трансферної системи (ECTS).

Хронологічні межі курсу «Історія Стародавнього Сходу» охоплюють період від появи перших людських спільнот до занепаду найдавніших цивілізацій Близького Сходу в IV ст. до н.е. Для країн Південної, Середньої Азії та Далекого Сходу завершення стародавньої доби припадає на III–V ст. н.е. і пов'язано із занепадом/падінням великих рабовласницьких імперій (зокрема, Кушанського царства, імперії Хань у Китаї). Ці події ознаменували перехід до наступного історичного етапу – доби Середньовіччя (або раннього феодалізму).

Програма передбачає вивчення як цивілізацій, що повністю завершили свій історичний цикл (Ассирії, Вавилону, Хеттської держави та ін.), так і народів, чий державотворчий шлях розпочався в давнину й триває досі (зокрема Китаю, Індії, Сирії). Окрему увагу приділено багатій культурно-цивілізаційній спадщині Стародавнього Сходу – науковим досягненням, технічним винаходам, мистецтву та філософсько-релігійним вченням.

Фундаментом ранньої людської цивілізації стали річкові регіони та сусідні території, де в долинах Тигру, Євфрату, Нілу, Інду, Гангу, Хуанхе, Янцзи, а також на теренах Малої Азії, Східного Середземномор'я та Іранського нагір'я

вперше сформувалися держави/цивілізації, унікальні культури, досвід яких, визначив подальший вектор розвитку всього людства.

Мета курсу полягає у формуванні в здобувачів вищої освіти системних компетентностей щодо процесів антропогенезу, виникнення, еволюції та занепаду давньосхідних держав, а також розуміння їхньої ролі й подальшого впливу на всесвітню історію.

Вивчення дисципліни спрямоване на формування у здобувачів вищої освіти таких **загальних компетентностей (ЗК):**

- здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу – уміння аналізувати історичні процеси, зіставляти розвиток різних давніх цивілізацій та робити логічні висновки;
- здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях – уміння використовувати історичні факти та закономірності для пояснення сучасних суспільних процесів або в майбутній професійній діяльності;
- знання та розуміння предметної області та розуміння професійної діяльності – глибоке розуміння місця Стародавнього Сходу у всесвітній історії та його ролі у формуванні світової цивілізації;
- здатність до пошуку, оброблення та аналізу інформації з різних джерел – робота з історичними текстами, археологічними даними та науковою літературою;
- здатність цінувати та поважати різноманітність і мультикультурність – усвідомлення багатства культурної спадщини різних народів світу (від давніх цивілізацій Близького Сходу до Далекого Сходу).

СТРУКТУРА ПРОГРАМИ КУРСУ «ІСТОРІЯ СТАРОДАВНЬОГО СХОДУ»

Курс: підготовка бакалаврів	**Напрям, спеціальність, освітньо-кваліфікаційний рівень**	**Характеристика навчальної дисципліни**
Кількість кредитів ECTS: 4 Змістовних модулів: 3 Загальна кількість годин: 120 Тижневих годин: 4	Спеціальність А 4 Середня освіта (Історія та громадянська освіта) В9 Історія та археологія освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавр	Нормативна Рік підготовки: 1 Семестр: 1 Лекції (теоретична підготовка): 34 год. Практичні: 22 год. Самостійна робота: 64 год. Вид контролю: екзамен

ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

№	Назва теми	Лекції	Практичні заняття	Самостійна робота
Модуль І. Вступ до курсу. Первісна доба в історії людства				
1	Вступ до курсу «Історія Стародавнього Сходу». Доба первісності	2	-	2
2	Духовна культура епохи пізнього палеоліту/мезоліту. Наскельний живопис	2	2	6
3	Народи Родючого півмісяця (доба мезоліту, неоліту) Розклад первісного суспільства	2		4
Модуль ІІ. Країни Близького Сходу (IV–I тис. до н.е.)				
4	Загальна характерства давньосхідних держав: хронологічні межі та географічні особливості. Давньосхідна економіка. Поняття деспотії.	2	-	2
5	Месопотамія:	2	4	4

	Шумерська цивілізація, Вавилонія та Ассирія у II тис. до н.е.			
6.	Країни Месопотамії у I тис. до н.е.	2		8
7.	Культура Месопотамії	2	2	8
8.	Давній Єгипет (IV–II тис. до н.е.)	2	2	4
9.	Пізнє царство в Єгипті. Культура Стародавнього Єгипту	2		4
10.	Мала Азія в давнину. Країна Хатті	2	2	4
11.	Країни Східного Середземномор'я. Ізраїльсько-Іудейське царство	4		4
12.	Іран і Середня Азія в давнину	2	2	4
Модуль III. Країни Південної Азії та Далекого Сходу.				
13.	Південна Азія в давнину	4	6	6
14.	Стародавній Китай	4	2	4
Разом за курс – 120 год.		**34**	**22**	**64**

ПРОГРАМА КУРСУ

Змістовий модуль І.

Вступ до курсу. Первісна доба в історії людства

Тема 1. Вступ до курсу «Історія Стародавнього Сходу». Доба первісності

Предмет, мета, завдання, хронологічні і просторові межі курсу. Поняття «первісна історія», «Давній Схід». Джерела з історії первісного суспільства: археологічні, етнографічні, дані природничих наук (палеозоології, палеоботаніки). Внесок генетики і молекулярної біології у вивчення викопних форм людини. Методи реконструкції первісної історії.

Уявлення про первісне суспільство в античності й середньовіччі. Вивчення первісної історії в період Відродження і Просвітництва. Досягнення первісної археології та етнографії у XIX ст., історичні реконструкції на їхній основі. Археологічні відкриття та концепції XX ст.

Хронологія і періодизація первісної історії. Загальна характеристика головних етапів первісної історії. Проблеми і критерії періодизації. Г. Морган та його внесок у вивчення первісного суспільства. Ч. Дарвін та його теорія еволюції. Класифікація родини гомінідів. Етапи та критерії антропогенезу. Homo habilis, архантропи, палеоантропи. Походження homo sapiens. Неандерталець і homo sapiens sapiens: співіснування і проблема генетичних зв'язків. Расогенез.

Тема 2. Духовна культура епохи пізнього палеоліту/мезоліту. Наскельний живопис

Первісний соціогінез. Умови переходу від первісного стада до родової общини. Матріархат. Внутрішній світ первісних людей. Неандертальські поховання. Засвоєння і передача знань про природу. Перші релігійні вірування: анімізм, фетишизм, магія тотемізм. Їхній подальший вплив на

формування і розвиток релігій. Культ родючості. Землеробські, скотарські культи. Міфологія і космогонія. Табу. Жрецтво, шамани. Причини виникнення мистецтва в період пізнього палеоліту. Роль полювання. Археологічні відкриття. Розвиток живопису, скульптури, музики, декоративно-прикладного мистецтва. Палеолітичні Венери. Печери-галереї і наскальні малюнки печера Альтаміра (Іспанія), печера Ласко (Франція). Значення мистецтва в житті первісного суспільства. Матеріальна культура. Організація суспільства.

Тема 3. Народи Родючого півмісяця (доба мезоліту, неоліту). Розклад первісного суспільства

«Родючий півмісяць» – колиска світової цивілізації». Натуфійська культура. Єрихон, Чатал-Хаюк. Неолітична революція та її роль у розвитку первісного суспільства. Землеробство, скотарство – роль і значення. Поява іригації. Епоха палеометалу (енеоліт та бронзовий вік). Етапи розвитку найдавнішої металургії. Етапи відокремлення ремесла від землеробства та скотарства. Перші міста – центри ранніх цивілізацій. Поняття «стратифіковане суспільство». Шляхи становлення державної влади. Характерні ознаки родоплемінної організації. Поняття «складне суспільство»

Змістовий модуль ІІ

Країни Близького Сходу (IV–I тис. до н.е.)

Тема 4. Загальна характерства давньосхідних держав: хронологічні межі та географічні особливості. Давньосхідна економіка. Поняття деспотії

Поняття Давній Схід. Орієнталістика. Географічні та хронологічні межі курсу. Теорія локальних цивілізацій (концепції О. Шпенглера, А. Тойнбі та їх послідовників). Роль

природно-кліматичних умов у формуванні та розвитку ранніх цивілізацій. Поняття циклічності річкових цивілізацій.

Спільне та особливе у розвитку цивілізацій Сходу. «Загадка тридцятої паралелі». Іригаційне землеробство. Роль держави в організації соціальних та економічних процесів. Ознаки цивілізації. Дешифрування писемності. Поняття давньосхідної деспотії. Економіка. Азійський спосіб виробництва. Патріархальне рабство. Теорія «осьового часу» К. Ясперса. Проблема особистості на Давньому Сході.

Тема 5. Месопотамія: Шумерська цивілізація, Вавилонія та Ассирія у II тис. до н.е.

Географічне положення, населення, джерела з історії Месопотамії. Археологічні відкриття XIX ст. (Поль Еміль Ботта, Остін Лаярд, Р. Кольдевей, Леонардо Вуллі). Клімат і природні ресурси Нижньої та Верхньої Месопотамії. Протошумери. Проблема походження шумерів. Поява перших держав (міста-держави Кіш, Урук, Ур та ін.). Ранньодинастична епоха. Політичний лад шумерських міст-держав. Енсі/лугаль. Система «палац-храм». Общинне та царсько-храмове землеволодіння.

Шумеро-Аккадське царство під владою Аккаду. Зовнішня та внутрішня політика Саргона Великого. Саргоніди. Навала кутіїв. Шумеро-Аккадське царство під владою третьої династії м. Ура. Посилення централізації та деспотичної влади царя. Закони Ур-Наму–Шульги. Соціально-економічна та політична криза. Наступ амореїв та еламітів. Падіння Шумеро-Аккадського царства. Культура шумерів. Винаходи. Поява писемності. Релігія, основні культи. Оформлення пантеону богів. Розвиток літератури в Месопотамії. Епос про Гільгамеша. Релігійно-філософські твори. Розвиток наукових знань. Школи, архіви. Вплив шумерської культури на культуру народів Месопотамії.

Месопотамія у II тис. до н.е. Вавилон та Ассирія. Навала амореїв. Період політичної роздробленості. Аморейські династії. Возвеличення Вавилону (Ворота Бога). Періодизація. Старовавилонське царство (правління I Вавилонської династії). Правління Хаммурапі. Війни з Еламом та Марі. Відносини з Ассирією (Щамщи-Ададом I). Закони Хаммурапі. Вторгнення хеттів. Завоювання Вавилонії касситами. Касситський період в історії Вавилону. Ассирія (періодизація). Природно-кліматичні особливості. Бог Ашур. Роль скотарства. Правління Шамши-Ададa. Міттанійська держава (XVI–XIII ст. до н.е.). Залежність Ассирії. Коаліції держав. Середньоассирійський період. Ашшур-Убалліт I. Адад-Нірарі I. Салманасар I. Середньоассирійські закони. Вторгнення арамеїв, занепад Ассирії.

Тема 6. Країни Месопотамії у I тис. до н.е.

Ситуація на Близькому Сході у I тис. до н.е. Передумови виникнення держав імперського типу. Роль заліза. Ассирія. Новоассирійський період. Економічні зрушення. Боротьба за контроль над торгівельними шляхами Близького Сходу. Ашшурнарсіпал II. Салманасар III. Реформи Тіглатпаласара III. Синаххериб (облога Єрусалиму). Асархадон – завоювання Єгипту. Ашшурбанапал. Військове мистецтво ассирійців. Завоювання країн Передньої Азії та Єгипту. Внутрішня політика. Політика ассирійців щодо завойованих народів. Переселення Причини занепаду держави. Союз Вавилону з Мідією. Падіння Ассирії.

Вавилонія наприкінці II тис. до н.е. Заснування халдейської династії Набопаласаром. Вавилоно-Мідійський союз. Нововавилонське царство. Правління Навуходоносора II. Завойовницька політика. Набонід – останній цар Вавилону. Загострення соціальних протиріч. Завоювання Вавилону армією перського царя Кіра II (539 р. до н.е.). Вавилонія у складі

Ахеменідської держави. Економіка та суспільство Вавилонії у VII–IV ст. до н.е.

Тема 7. Культура Месопотамії

Уявлення про світ і потойбічне життя. Міфологія. Пантеон богів. «Енума Еліш» Релігійний синкретизм. Писемність та література. Клинопис. Розвиток освіти. Створення бібліотек та архівів. Зародження астрономії. Місячний календар. Математичні знання. Лікарське мистецтво. Архітектура. Зикурати. Культура халдейського Вавилону. Образ Вавилону в Старому Завіті. Наукові знання. Культура Ассирії. Ассирійські тексти. Образотворче мистецтво. Бібліотека Ашурбанапала.

Тема 8. Давній Єгипет (IV–II тис. до н.е.)

Географічне положення, населення. Клімат і природні умови, особлива роль Нілу. Відмінності в економіці Верхнього та Нижнього Єгипту. Археологічні відкриття. Гробниця Тутанхамона. Становлення єгиптології. Періодизація історії стародавнього Єгипту. Номові держави. Об'єднання країни у період Раннього царства (I та II династії). Утворення централізованої держави у III тис. до н.е. Епоха Стародавнього царства (III та IV династії). Будівництво пірамід. Роль держави у створенні єдиної іригаційної системи. Аграрні відносини і форми земельної власності. Характерні риси деспотії. Оформлення бюрократичного апарату. Зовнішня політика. Послаблення централізованої влади і посилення номової знаті під час правління V–VI династіях. Розпад єгипетської держави на номи, занепад іригаційної системи. І Перехідний період.

Боротьба Гераклеополя та Фів. Період Середнього царства (XI–XII династії). Освоєння нових земель (Фаюмська оаза). Матеріальна культура бронзового віку. Походи на південь (Нубію) та Палестину. Торгівельні зв'язки з Фінікією та Критом.

Соціальні конфлікти за правління XIII династії. Гіксоси. II Перехідний період.

Нове царство. Засновник XVIII династії Яхмос I. Активна завойовницька політика. Розквіт економіки. Змінив економіці та соціальній структурі. Розвиток рабовласництва в результаті загарбницьких війн. Організація державного управління, армії та військової справи. Завойовницька політика фараонів XVIII династії. Походи Тутмоса I, Тутмоса II, Тутмоса III. Торгівельні експедиції до країни Пунт. Хатшепсут. Збагачення та посилення жрецтва, військової знати, чиновництва. Релігійно-політична реформа Аменхотепа IV (Ехнатона). Перша спроба встановлення монотеїзму. Причини невдачі реформ. Відновлення колишньої релігійної системи за його наступників. Єгипет за XIX та XX династій. Подальше посилення жрецтва. Походи Рамзеса II проти хеттів, укладання мирного договору. Ослабленість Єгипту за наступників Рамзеса II. «Рамесиди». Навала «народів моря», лівійські племена. III Перехідний період.

Тема 9. Пізнє царство в Єгипті. Культура Стародавнього Єгипту

Пізнє царство в Єгипті. Розвиток економіки. Поширення заліза. Лівійське завоювання. Розпад Єгипту на номи. Вторгнення ефіопів. Розвиток торгівлі, лихварства і боргового рабства. Ассирійське панування. XXVI правляча династія. Псамметих та його наступники. Саїська династія. Фараон Нехо II. Подорож навколо Африканського континенту. Будівництво каналу. Війна з Навуходоносором II. Розгром війська фараона. Завоювання Єгипту персами (Камбіз II, 525 р. до н.е.). Єгипет у складі Ахеменідської держави. Вступ до Єгипту військ А. Македонського.

Культура стародавнього Єгипту, її особливості. Етапи розвитку писемності (ієрогліфіка, ієратика, демотика). Особливості єгипетської релігії, її вплив на життя суспільства. «Книга мертвих». Міфологія. Найважливіші культи. Храми і роль жрецтва в ідеологічному та політичному житті. Пам'ятки літератури. Релігійно-філософські твори. Історичні тексти. Жанри художньої літератури. Архітектура. Скульптура і живопис. Єгипетський канон. Науково-практичні знання в області математики, медицини, географії, астрономії, хімії. Календар. Система освіти. Місце і значення давньоєгипетської культури у розвитку світової культури.

Тема 10. Мала Азія в давнину. Країна Хатті

Природні умови та населення Малої Азії. Гуго Вінклер. Археологічна експедиція 1906 р. Турецьке селище Богазкей – столиця Хаттусі. Дешифрування хеттського клинописного письма. Б. Грозний. Джерела з історії хеттів. Хеттські писемні пам'ятки. Олівер Генрі. Періодизація. Етнічний склад населення. Проблема хеттського етногенезу. Старохеттське царство. Внутрішня та зовнішня політика. Династична боротьба та наказ Телепіну про престолонаслідування. Особливості соціальної структури. Економічні відносини. Боротьба за гегемонію у Передній Азії. Правління Суппілуліуми І. Війни з Єгиптом. Битва при Кадеші (Муваталлі/Рамзес). Мирний договір між Єгиптом та країною Хатті.

Соціально-економічні відносини в державі за Новохеттськими законами. Політичний устрій. Тулія і панкус як релікти військової демократії. Вторгнення «народів моря», падіння Хеттського царства. Пізньохеттські роздроблені царства. Фрігійське царство. Лідійське царство.

Специфіка релігійної системи. Монументальна архітектура, скульптура і рельєф. Етична концепція хеттів.

Тема 11. Країни Східного Середземномор'я. Східне Середземномор'я у давнину. *Сирія, Фінікія, Палестина.* Джерела з історії Сирії, Фінікії, Палестини. Старий Завіт, його походження і склад, датування окремих частин. Близькосхідні та античні джерела.

Фінікійські міста-держави: Тір, Сідон, Угаріт, Бібл. Ремесла і торгівля. Фінікійська колонізація і мореплавство. Тіро-Сідонське царство. Заснування Карфагену. Виноходи фінікійців. Релігія та культура. Фінікійський алфавіт.

Сирійські арамеї. Створення держави Арам-Дамаск із центром у Дамаській оазі (X–VIII ст. до н.е.). Дамаське царство та його місце в історії Близького Сходу. Взаємини з Ізраїлем та Іудеєю. Сирійські походи царів Ассирії Тіглатпаласара III та Саргона II. Арамейська культура у I тис. до н.е.

Племена і народи Палестини у II тис. до н.е.: ханаанці, хуррити, хетти, філістимляни. Проблема завоювання Палестини союзом давньоєврейських племен. Соціально-економічний лад ізраїльського племінного союзу т.зв. «епохи суддів» (XII–XI ст. до н.е.). Відносини ізраїльтян із місцевим населенням. Перехід ізраїльських племен («колін») до осілого способу життя. Оформлення царської влади. Правління Саула та Давида. Боротьба з філістимлянами. Територіальне розширення Ізраїльського царства. Його розквіт за правління Соломона (965–935 рр. до н.е.): політична могутність, обширні зовнішні зв'язки. Розпад держави на два царства. Завоювання Ізраїльського царства Ассирією (Тіглатпаласар III, Салманасар I). Депортація ізраїльського населення Саргоном II (720 р. до н.е.) та її значення для подальшої історії євреїв. Реформи Йосі в Іудеї (622 р. до н.е.). Розгром Іудеї Навуходоносором II (587 р. до н.е.); «Вавилонський полон» і перемога «пророцького монотеїзму». Іудея під владою Ахеменідів. ТаНаХ.

Тема 12. Іран. Середня Азія в давнину

Природа, населення стародавнього Ірану та Середньої Азії. Географічне положення та природно-кліматичні умови регіону. Джерела. «Авеста», історія її відкриття та вивчення. Елам і Мідія. Взаємини Еламу з країнами Месопотамії у III–II тис. до н.е. Елам під владою Ассирії, Нововавилонського царства, Мідії та Персії. Характерні риси еламської культури. Утворення Мідійського союзу іраномовних племен. Взаємини з Ассирією, утворення держави, боротьба зі скіфами. Реформи Кіаксара. Централізація країни. Союз із Вавілоном і знищення Ассирії. Розквіт Мідійського царства. Астіаг – останній правитель Мідії. Кір II – підкорення Еламу та Мідії.

Перська імперія в VI–IV ст. до н.е. Перші Ахемени. Кір II – засновник держави Ахеменідів. Територіальна експансія за його правління. Завоювання Єгипту Камбізом. Прихід до влади Дарія I. Реформи. Зовнішня політика Дарія I. Поход на скіфів, початок війн з греками. Ксеркс I: криза держави Ахеменідів. Артаксеркс III та його боротьба за відновлення держави. Греко-македонська експансія за Александра (334–323 рр. до н.е.).

Культура стародавнього Ірану. Релігійний синкретизм і віротерпимість у Перській державі. Зороастризм і пророк Заратуштра.

Змістовий модуль III
Країни Південної Азії та Далекого Сходу

Тема 13. Південна Азія в давнину

Територія, природа, населення Південної Азії в давнину. Джерела та історіографія. Археологічні відкриття. Перші землеробські поселення в долині р. Інд. Індська цивілізація. Мохенджо-Даро і Хараппа як її міські центри.

Сільське господарство, ремесло і торгівля центрів Індської цивілізації. Побут жителів. Культура та релігійні вірування. Проблема хараппської писемності. Загибель Індської цивілізації. «Ведичний період». Варнова системи. Брахманізм і роль жерців. «Буддійський період» в історії Індії. Зміни в економіці та соціальних відносинах, політичному ладі та культурі Північної Індії. Наступ Ахеменідів на півночі Індостану. Держави в долині Гангу: Магадха, Кошала, Аванті та ін. Боротьба за політичне домінування. Перемога Магадхи й утворення держави Нандів. Закони «Ману».

Греко-македонське вторгнення в Індію. Правління Чандрагупти. Імперія Маур'їв. Зовнішня та внутрішня релігійна політика Ашоки. Поширення буддизму. Династична боротьба в державі Маур'їв. «Класична епоха» в історії Індії. Влада кушанських правителів. Міжнародні зв'язки, культурні взаємовпливи, поширення буддизму за правління Канішки. Політична роздробленість Індії. Держава Маур'їв, правління династії Гуптів. «Золоте століття» культури. Занепад імперії Гуптів. Великі південно-індійські держави: Калінга та царство Сатаваханів.

Культура стародавньої Індії. Веди. Роль жерців-брахманів у житті індоаріїв. Ідеологічне обґрунтування варнової системи. Трансформація ведичної системи у брахманізм. Вчення мудреців Упанішад. Буддизм. Еволюція буддизму. Махаяна та Хінаяна. Основи індуїзму, причини його перемоги. Література стародавньої Індії та її жанри. Самхіти як літературно-художня пам'ятка. Давньоіндійський епос. Махабхарата. Рамаяна. Політичні трактати. Буддійська література.

Тема 14. Стародавній Китай

Природні умови і клімат Китаю. Роль великих річок – Хуанхе та Янцзи. Джерела з історії стародавнього Китаю.

Археологічні відкриття. Періодизація історії стародавнього Китаю. Легендарна династія Ся. Виникнення держави Шан-Інь. Розширення кордонів Шан-Інь за У Діна. Занепад держави Шан-Інь наприкінці II тис. до н.е. Завоювання Шан-Інь чжоуським У-ваном. Система спадкових соціальних рангів у державі Західне Чжоу та Східне Чжоу. Боротьба за гегемонію між китайськими царствами в період Чуньцю. Зростання політичної роздробленості і вступ країни в період Чжаньго. Зміни в системі землеволодіння і землекористування, розвиток приватної власності на землю. Використання рабської праці. Реформи Шан Яна в царстві Цінь, їх значення для поступального розвитку китайського суспільства. Період «Семи царств».

Ідеологічна боротьба в Китаї у VI–III ст. до н.е. Поява філософських вчень і шкіл. Конфуціанство, легізм, даосизм.

Соціально-економічні передумови політичного об'єднання Китаю в III ст. до н.е. Китайський імператор Ши Хуан-ді – відновлення єдиної централізованої держави внаслідок анексії шести держав: Хань, Вей, Чжао, Чу, Янь і Ці. Реформи. Боротьба з конфуціанством. Зовнішня політика. Боротьба з кочовими племенами (гунами). Будівництво Великої китайської стіни. Народна війна наприкінці III ст. до н.е., повалення ціньської династії.

Подолання політичної роздробленості в боротьбі з царством Чу. Заснування Лю Баном Ханської династії. Внутрішня політика імператорів Ранньої Хань. Спроби стабілізації та централізації держави.

Правління У Ді та його реформи (блискучий період в історії Китаю). Конфуціанство – офіційна державна ідеологія. Зовнішня політика Ханської імперії у II–I ст. до н.е., розширення її території. Великий шовковий шлях, його роль у зміцненні економічних і культурних зв'язків Китаю з іншими

цивілізаціями. Реформи Ван Мана і повстання «червонобрових». Зовнішня політика у I–III ст. Пізньоханська імперія. Повстання «жовтих пов'язок». Міжусобиці та загибель імперії Хань. Доба «Троєцарства», початок китайського середньовіччя.

ТЕМАТИКА ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

Готуючись до заняття, слід уважно ознайомитись із планом заняття та методичними рекомендаціями до теми. Після цього необхідно звернутися до відповідного розділу підручника, аби отримати загальне уявлення про тему. Надалі необхідно звернутися до наукової літератури, історичних джерел.

Історичні джерела конспектувати необов'язково (їх тексти розміщено у практикумах і хрестоматіях), але необхідно фіксувати у зошиті власні висновки та робити посилання, аби при відповіді на питання легко віднайти потрібне місце і проілюструвати висновок, зачитавши текст документу.

Тема 1.
ДУХОВНА КУЛЬТУРА ПЕРВІСНОГО СУСПІЛЬСТВА

1. Поява релігійних вірувань.
2. Зародження та еволюція мистецтва (наскельний живопис розглянути на прикладі печер Ласко та Альтаміра).
3. Виховання у первісному суспільстві.

Методичні рекомендації

Даючи відповідь на перше питання необхідно охарактеризувати найдавніші форми релігійних вірувань: анімізм, фетишизм, магію, тотемізм. Анімізм: віра в існування душі й духів, наділення живих та неживих предметів душевними

якостями (дослідження Е. Тайлора). Фетишизм: поклоніння матеріальним предметам, яким приписуються надприродні властивості. Магія: обряди та ритуали, спрямовані на вплив на довкілля, тварин чи інших людей надприродним шляхом (промислова, захисна, лікувальна магія). Тотемізм: віра в надприродний кровноспоріднений зв'язок групи людей з певним видом тварин, рослин чи явищ природи. Табу: система релігійних заборон, що забезпечувала порядок у громаді. Важливо зрозуміти, що у чистому вигляді тотемізм, анімізм і фетишизм на практиці не існували, але завжди були присутні в релігії первісних людей у тому чи іншому поєднанні. Показати зв'язок між ними. Наприклад, як тотемізм породжував системи табу, а магічні ритуали спиралися на анімістичні уявлення.

Розглядаючи процес виникнення мистецтва, необхідно виходити із розуміння мистецтва як однієї з форм відображення дійсності (матеріальної або ідеальної), а також мати на увазі, що мистецтво на ранньому етапі свого розвитку було релігійним за змістом і, так само як і релігія, – продуктом міфологічної свідомості. Визначити, які фактори зіграли головну роль у появі нескельного живопису. Проаналізувати наскельний живопис доби пізнього палеоліту, відкриття та дослідження печер Альтаміра/Ласко. Вказати на особливості розвитку наскельного живопису доби мезоліту. Акцентуйте увагу на тому, що первісне мистецтво мало сакральний характер і було нерозривно пов'язане з магією та віруваннями (синкретизм первісної культури).

Висвітлити особливості передачі соціального досвіду, навичок праці та норм поведінки від старшого покоління до молодшого в умовах відсутності писемності та спеціальних закладів освіти. Проблему виховання слід розглядати у зв'язку з питанням про характер господарсько-практичного і духовного

життя первісних людей, а саме виховання – як необхідну умову виживання і розвитку людського колективу. Необхідно відмітити, що важливу роль у процесі виховання відігравала вся родова община. Окремо слід виділити таке явище, як ініціація, студентам необхідно розуміти її значення в процесі соціалізації індивіда у родовому суспільстві.

Література

- Абрамович С. Д., Чікарькова М. Ю. Світова та українська культура: Навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів. Л., 2004.
- Герчанівська П. Е. Культурологія: Навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів. К., 2006.
- Гриценко В. Людина і культура. К., 2000.
- Кравець В. Виховання в умовах первісного суспільства. *Історія класичної зарубіжної педагогіки та шкільництва*. Тернопіль, 1996. С. 9–11.
- Культура первісного суспільства. *Косянчук Л. Г. Історія української та світової культури. Частина перша: від первісності до елліністичної епохи.* Тернопіль, 2001. С. 3–94.
- Лобановський Б. Б. На скелях та в глибині печер. К., 1971.
- Першіц А. І., Монгайт О. Л. Історія первісного суспільства. К., 1980.
- Світова художня культура: Від первісного суспільства до початку середньовіччя. К., 2004.
- Сніжко І.А. Культура первісної доби: Конспект лекції. Харків, 2012.
- Станко В. М. Гладких М. І., Сегеда С. П. Історія первісного суспільства. К., 1999.
- Тайлор Э. Б. Первобытная культура. М., 1989.

- Ткачук П. Культура народів первісної спільності, східної і античної цивілізацій. Луцьк, 2004.
- Фіцула М. М. Виховання у первісному суспільстві. *Педагогіка*. К., 2000. С. 446–451.
- Шейко В. М. та ін. Історія художньої культури. Харків, 1999. Книга 1.

Тема 2
ІСТОРІЯ АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ МЕСОПОТАМІЇ

1. Відкриття у Північній Месопотамії
    а) Поль Еміль Ботта
    б) Остін Генрі Лаярд
2. Дослідження Центральної та Південної Месопотамії
    а) Роберт Кольдевей
    б) Леонард Вуллі

Методичні рекомендації

Охарактеризувати стан досліджень Месопотамії на початку XIX ст., коли знання про Ассирію спиралися майже виключно на біблійні тексти та повідомлення античних авторів. Зупинитися на наступних питаннях: перші невдалі спроби дослідження П. Е. Ботта на пагорбі Куюнджик (стародавня Ніневія); перенесення робіт до Хорсабаду (1843 р.) та відкриття палацового комплексу Дур-Шаррукіна (резиденції ассирійського царя Саргона II). Що означає фраза «Помилка П.Е. Ботта»? Відкриття перших пам’яток ассирійської архітектури, крилатих биків (шеду/ламассу), барельєфів та клинописних написів. Початок ери наукової ассиріології.

Проаналізувати внесок британського дослідника Остіна Генрі Лаярда, який перетворив розкопки Месопотамії на

систематичний процес. Висвітлити розкопки на пагорбі Німруд (1845–1847 рр., згадати легенду про Німруда) – відкриття м. Каллах (Кальха) (палаци Ашшурнаціпала II, Салманасара III); розкопки на пагорбі Куюнджик (Ніневія) – відкриття палацу Сінаххериба та бібліотеки Ашшурбанапала. Виявлення десятків тисяч клинописних табличок, що дали поштовх дешифруванню ассиро-вавилонського клинопису (включаючи Епос про Гільгамеша).

Показати якісний перелом в археології. Постать Роберта Кольдевея – досвідченого археолога. Проаналізувати масштабні та безперервні розкопки Вавилону (1899–1917 рр.) за підтримки Німецького східного товариства. Дослідження Брами богині Іштар, Дороги Процесій, палацового комплексу Навуходоносора II, залишків зикурату Етеменанкі («Вавилонської вежі).

Висвітлити відкриття шумерської цивілізації та її матеріальної культури в Південно-Західному Іраку. Постать Леонардо Вуллі. Спільна експедиція Британського музею та Пенсільванського університету в Урі (1922–1934 рр.). Відкриття Царського некрополя в Урі (бл. 2600 р. до н.е.). Штандарт з Ура, золотий шолом, арфа. Дослідження зикурату в Урі та стратиграфічних шарів, пов'язаних із давніми повенями («шар потопу»).

Література

- Вавилонська вежа. *Велика українська енциклопедія (ВУЕ).* URL: https://vue.gov.ua/%D0%92%D0%B0%D0%B2%D0%B8%D0%BB%D0%BE%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D0%B2%D0%B5%D0%B6%D0%B0

- Історія археологічного дослідження Месопотамії. Історія Стародавньої Месопотамії URL: https://supermif.com/istoria_shid/38_istoria_shid.html
- Леонард Вуллі: відкриття царських гробниць в Урі. Сто Великих археологічних відкриттів. URL: https://khustinfo.com/lifestyle/100_velikikh/100_velikikh_arkheologichnikh_vidkrittiv/leonard_vulli_i_vidkrittja_carskikh_grobnic_v_uri_sto_velikikh_arkheologichnikh_vidkrittiv/55-1-0-13521
- Литвін Є. А. Загробне життя шумерів. *Сходознавство. Актуальність та перспективи* [Електронне видання]: матеріали доп. IV Міжнар. наук.-метод. конф., Харків, 24 березня 2023 р. [у 2 ч.] / Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2023. Ч. 2. С. 168–170.
- Остін Генрі Лаярд. URL: https://druzy.wikimedia.cx.ua/a/873719
- Роберт Кольдевей на руїнах Вавилону. Сто Великих археологічних відкриттів. URL: https://khustinfo.com/lifestyle/100_velikikh/100_velikikh_arkheologichnikh_vidkrittiv/robert_koldevej_na_rujinakh_vavilonu_sto_velikikh_arkheologichnikh_vidkrittiv/55-1-0-13541

Тема 3
КУЛЬТУРА НАРОДІВ СТАРОДАВНЬОЇ МЕСОПОТАМІЇ

1. Релігійні уявлення народів Месопотамії. Роль жрецтва.
2. Освіта в Месопотамії (школи, архіви, бібліотеки).
3. Література. «Епос про Гільгамеша» та «Енума Еліш» («Коли вгорі»).

Методичні рекомендації

Зверніть увагу на поняття: пантеон, зикурат, політеїзм, клинопис, едуба, детермінізм, епос, космогонія. Характеризуючи розвиток культури народів Стародавньої Месопотамії, слід пам'ятати про її поліетнічний характер. Охарактеризувати Шумеро-аккадський пантеон богів (Ану, Енліль, Енкі, Інанна (Іштар), Адад, Шамаш, Сін). Слід розкрити характер релігійних уявлень жителів Межиріччя. Як у джерелах відображено уявлення людей тієї культури про сенс буття? Якою була соціальна роль жрецтва? Як релігійні уявленні співвідносяться з політичною структурою месопотамських суспільств? Чому пантеон богів Месопотамії змінювався із плином часу?

Поясніть причинно-наслідковий зв'язок: писемність виникла з господарської потреби обліку майна. Опишіть еволюцію: від малюнкового письма (піктографії) до комбінації знаків-ідеограм та складів на вологих глиняних табличках (прямокутних паличках із очерету). Визначте роль освіти в історії месопотамського суспільства. Як проходило навчання в школах? Шумерська школа (Едуба – «Будинок табличок»). Чому професія писаря в Месопотамії вважалася привілейованою? Опишіть жорстку дисципліну (застосування тілесних покарань за помилки й запізнення). Поясніть двоступеневу програму: спочатку заучування знаків, списків слів та переписування текстів; потім – прикладна освіта (математика, обчислення площі полів для податків, юридичні формуляри, музика). Проаналізуйте розвиток архівної та бібліотечної справи. У чому полягає унікальність Бібліотеки Ашшурбанапала?

Аналізуючи літературу, важливо показати перехід від космогонічних міфів про створення світу до глибинних філософських роздумів про сенс людського життя та смерть. Характеризуючи епос про Гільгамеша, варто зупинитися на сюжетній лінії. Як відбулася еволюція головного героя?

Міфологічний епос «Енума Еліш»: розкрити його сюжетну лінію (протистояння старого хаосу (первісний океан солоної води – богиня Тіамат) та молодих богів на чолі з Мардуком).

Джерела

- Геродот. Історії в дев'яти книгах / Переклад, передмова та примітки А. О. Білецького. Академія наук України. Інститут археології, Інститут української археографії. К., 1993.
- Гільгамеш / пер. С. Кінзерявий-Пастухів. *Вісник Академії наук України.* 1992. № 1. С. 29–78; № 12. С. 51–62.
- Епос про Гільгамеша / пер. М. Москаленка. *Всесвіт*. К., 1976. № 7. С. 130–176.
- На ріках вавілонських: З найдавнішої літератури Шумеру. К., 1991.

Література

- Ан (Ану) – праотець богів і владика небесного склепіння. *Міфологія народів світу.* URL: https://mythology.net.ua/myth/mesopotamia/bogy-starodavnoyi-mesopotamiyi/bog-an-anu-nebo
- Боги Стародавньої Месопотамії: Священний пантеон. *Міфологія народів світу.* URL: https://mythology.net.ua/myth/mesopotamia/bogy-starodavnoyi-mesopotamiyi
- Вовк І. Міфологічний світ Стародавнього Шумеру. «старі» і «нові» боги шумеро-аккадської міфології. *Історія релігій в Україні.* 2010. Вип. 20. Кн. 1. URL: https://www.religio.org.ua/index.php/religio/article/download/1237/1237
- Гудзенко І. Енліль – бог вітру в шумерській міфології. URL:
- https://tureligious.com.ua/enlil-boh-vitru-v-shumers-ki-mifolohii

- Енкі (Еа) – владика прісних вод, мудрості та захисник людей. *Міфологія народів світу.* URL: https://mythology.net.ua/myth/mesopotamia/bogy-starodavnoyi-mesopotamiyi/bog-enki-ea-mudrist-vody
- Енума Еліш: Битва Мардука з первісним океаном Тіамат. *Міфологія народів світу.* URL: https://mythology.net.ua/myth/mesopotamia/stvorennya-svitu-ta-poryadok/enuma-elish-bytva-marduka-z-tiamat
- Енума Еліш: Устрій всесвіту та піднесення Вавилона. *Міфологія народів світу.* URL: https://mythology.net.ua/myth/mesopotamia/stvorennya-svitu-ta-poryadok/enuma-elish-ustriy-vsesvitu-vavylon
- Інанна (Іштар) – богиня кохання, краси, пристрасті та війни. *Міфологія народів світу.* URL: https://mythology.net.ua/myth/mesopotamia/bogy-starodavnoyi-mesopotamiyi/bogynya-inanna-ishtar-kokhannya-viyna
- Культура Месопотамії. *Косянчук Л. Г. Історія української та світової культури. Частина перша: від первісності до елліністичної епохи*. Тернопіль, 2001. С. 151–180.
- Лубський В. І., Історія релігій. Підручник. К., 2009. С. 61–74.
- Лубський В. І. Історія релігій. Шумеро-аккадська міфологія. URL:https://westudents.com.ua/glavy/82042-shumero-akkadska-mfologya.html
- Лубський В. І. Історія релігій. Ассирійська релігія. URL: https://westudents.com.ua/glavy/82045-assiryska-relgya.html
- Луцюк М. В. Енума еліш. *Велика українська енциклопедія*. URL: https://vue.gov.ua/Енума_еліш
- Міфологія Стародавньої Месопотамії. *Міфологія народів світу*. URL: https://mythology.net.ua/myth/mesopotamia

- Нефедова О. Загадковий світ Месопотамії. Досягнення шумерів та вавилонян. *Сучасна освіта* 2010. №11(73). URL: https://s-osvita.com.ua/ru/magazine/stati-iz-zhurnala/letopis/583-zagadkovij-svit-mesopotamiji
- Орлова Т. В. Всесвітня історія. Історія цивілізацій: навч. посіб. К., 2012. 446 с.
- Крижанівський О.П. Історія Стародавнього Сходу. URL: http://politics.ellib.org.ua/pages-5963.html
- Релігія народів давнього Дворіччя (месопотамська релігія). URL: https://buklib.net/books/31647/
- Скрипторій Дмитра Кузьменка. Шумерська література, релігія. URL: http://www.kuzmenko.org.ua/2015/11/blog-post.html

Тема 4
СТАРОВАВИЛОНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО ЗА ЗАКОНАМИ ХАММУРАПІ

1. Закони Хаммурапі як історичне джерело.
2. Економічні відносини у Вавилонії
    а) сільське господарство
    б) ремесла
    в) торгівля та лихварство
3. Соціальні відносини
    а) суспільні класи та стани
    б) рабство
    в) професійні групи населення
    г) сімейно-шлюбні відносини. Статус жінки.

Методичні рекомендації

Основним джерелом для підготовки до заняття є кодекс царя Хаммурапі.

Розглядаючи перше питання, слід вказати, коли і де було знайдено текст законів Хаммурапі. Необхідно розглянути композиційну структуру кодексу. Головний фокус має бути на тому, як цей документ відображає перехід від архаїчних звичаїв (кровної помсти) до державного регулювання суспільних відносин. Що означає казуальне тлумачення правової норми?

У другому питанні найскладнішою є проблема земельних відносин. Аналізуючи форми земельних у Вавилонії, слід навчитися розрізняти поняття «земельна власність», «земельне володіння» та «землекористування». Хоча землеробство залишалося основною галуззю господарства, але також розвивалося скотарство. Розглядаючи категорію безпосередніх виробників, необхідно за допомогою конкретних законів довести, що це були насамперед вільні общинники.

Розглянути рівень розвитку ремесла, вказати види ремесел та оплату праці ремісників. Чому функції грошей у деяких випадках виконувала худоба? Охарактеризувати розвиток внутрішньої та зовнішньої торгівлі, визначити, що було предметом торгівлі та якими були взаємини між різними категоріями купців. Особливу увагу слід звернути на розвиток лихварства (предмети позик, оформлення лихварських угод, способи сплати відсоткового боргу), вказати, як законодавство ставилося до лихварства і чому.

Третє питання присвячене проблемам, пов'язаним зі становим поділом суспільства та є досить складним. Необхідно звернути увагу на наявність двох категорій вільного у правовому відношенні населення. Важливо пам'ятати, що головна відмінність *авíлумів* (вільних общинників) від *мушкéнумів* (працюючих у царському господарстві) полягає у відірваності останніх від общини. Слід прослідкувати, як у законах визначаються права та відповідальність авілумів і мушкенумів.

У тексті зустрічаються також професійні категорії вільного населення: *тамкар і шамаллум, редум і баїрум, декум і лубуттум*, різноманітні категорії жриць (*надітум, ентум, зікрум* тощо). Необхідно розтлумачити їхнє призначення та пояснити статус у суспільстві.

У третьому питанні також необхідно розглянути джерела рабства, становище рабів, категорії рабів, застосування їхньої праці, форми протесту рабів. Цікавим є питання про становище рабинь-наложниць у патріархальній сім'ї, права їхніх дітей, шлюбах між рабами і вільними. Слід дати відповідь на питання про специфіку вавилонського рабства та пояснити, із чим було пов'язане обмеження боргової кабали трирічним терміном, тобто чим можна пояснити прагнення держави до збільшення кількості вільного населення.

Сімейні відносини у Вавилоні мали патріархальний характер. Слід проаналізувати принципи оформлення шлюбних відносин, правові та майнові відносини між подружжям, становище жінки та дітей у родині, порядок успадкування майна. Необхідно зробити висновок про характер вавилонської сім'ї та ставлення до неї законодавства.

Джерела

- Закони Хаммурапі. *Вікіджерела.* URL: https://uk.wikisource.org/wiki/%D0%97%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%B8_%D0%A5%D0%B0%D0%BC%D0%BC%D1%83%D1%80%D0%B0%D0%BF%D1%96
- Захарова О. О. Практикум з історії Стародавнього Сходу. Чернігів, 2011. С. 6–32.
- Луговий О. М. Історія Стародавнього Сходу: навч.-метод. посіб. до нормативної дисципліни професійної підготовки для студентів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

спеціальності 032 Історія та археологія. Частина І. Одеса, 2020. С. 143–174. URL: http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/31305/1/lugovyi_ist_star_svitu.pdf

- Ручинська О. А., Сергєєв І. П. Історія Стародавнього Сходу: навчально-методичний посібник. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2026. 88 с.
- Тарасенко М. О. Історія Стародавнього Сходу: навчально-методичний комплекс для студентів першого курсу Інституту славістики та міжнародних відносин (спеціальність «Історія») Київського славістичного університету. К., 2005.
- Хрестоматія з історії стародавнього світу / за ред. О. П. Крижанівського, З. І. Мухіної, М. Д. Мелащенко. Київ, 1974.
- Хрестоматія з історії стародавнього світу / за ред. В. В. Струве. Т. 1: Стародавній Схід. К., 1953.
- Хрестоматія з історії держави і права зарубіжних країн / за ред. В. Д. Гончаренка. Київ, 1998. Т. 1.
- Шама О. І. Хрестоматія з історії Стародавнього Сходу: посібник для студентів історичного факультету. Тернопіль, 2015.

Література

- Андрієвич В. М. Закони царя Хаммурапі як пам’ятка політичної думки Стародавнього Сходу. *Гуманітарні і соціальні науки.* URL: https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/05/14.-gumanitarni-i-sotsialni-nauky.pdf
- Голованов С. О. Історія стародавнього світу: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. істор. спец. Т. 1. *Всесвітня історія: в 5 томах.* К., 2016.

- Глиняний В. П. Історія держави і права зарубіжних країн: навч. посіб. 6-те вид. К., 2010. С. 19–63.
- Волікова В. Сімейно-шлюбні відносини за законами Хаммурапі. *Гендерна парадигма освітнього простору.* 2015. № 1. URL: https://journal.kdpu.edu.ua/gender/article/view/2143/1978 .
- Сухацький Р.П. Вплив законодавства на розвиток суспільства й держави загалом на прикладі законів Хаммурапі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, 2015. Серія ПРАВО. Випуск 31. Том 1. С. 40–46.
- Шама О.І. Історія Стародавнього Сходу. Лекції. Методичні рекомендації. Посібник для студентів історичного факультету денної і заочної форм навчання. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2015.

Тема 5
ЄГИПЕТ В ЕПОХУ НОВОГО ЦАРСТВА

1. Зовнішня політика Єгипту в епоху XVIII династії.
2. Релігійно-політична реформа Аменхотепа IV (Ехнатона).
3. Взаємини Єгипту з країнами Передньої та Малої Азії у XIII–XII ст. до н.е. Війни з хеттами.

Методичні рекомендації

У першому питанні необхідно визначити причини активізації завойовницької політики Єгипту в період Нового царства. Для цього слід звернути увагу на особливості визвольної боротьби єгиптян проти гіксосів, а також зміни в економічному житті країни на початку Нового царства. Ґрунтовний аналіз зазначених аспектів дасть змогу зрозуміти, чому саме фараони XVIII династії розгорнули небачену до того зовнішньополітичну експансію. Проаналізуйте динаміку

збільшення територій Єгипетської імперії за часів правління фараонів XVIII династії Яхмоса I, Аменхотепа I, Тутмоса I, Тутмоса III, а також Аменхотепа III. Дайте відповідь на питання, за правління якого фараона зовнішня політика досягла апогею та якими були її результати у різних сферах життя єгипетського суспільства.

У центрі уваги другого питання – особистість фараона Аменхотепа IV (Ехнатона). Слід проаналізувати причини конфлікту фараона з фіванським жрецтвом. Необхідно виокремити причини та етапи проведення релігійної реформи. Дайте відповідь на питання: що змінив фараон у соціальній та політичній сферах та на які соціальні групи він спирався у своїй реформаторській діяльності? Спробуйте пояснити, чому реформа виявилася невдалою та була згорнута після смерті Ехнатона.

При підготовці третього питання зверніть особливу увагу на загострення взаємин Єгипту з Хеттським царством, яке припадає на початок правління фараонів XIX династії. Необхідно пояснити причину цього протистояння. Головними джерелами для характеристики подій слугують опис битви біля Кадеша на стінах Карнакського храму, а також найдавніший в історії мирний договір між фараоном Рамзесом II і хеттським царем Хаттусилі III.

Проаналізуйте спонукальні мотиви хеттської та єгипетської сторін при укладанні першого в історії міждержавного мирного договору та воєнно-політичного союзу бл. 1259 р. Спираючись на текст відповідного документу, розгляньте структуру та особливості угоди.

Джерела

- Захарова О. О. Практикум з історії Стародавнього Сходу. Чернігів, 2011.
- Луговий О. М. Історія Стародавнього Сходу: навч.-метод. посіб. до нормативної дисципліни професійної підготовки для студентів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 032 Історія та археологія. Частина І. Одеса, 2020. С. 143–174. URL: http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/31305/1/lugovyi_ist_star_svitu.pdf
- Тарасенко М. О. Історія Стародавнього Сходу: навчально-методичний комплекс для студентів першого курсу Інституту славістики та міжнародних відносин (спеціальність «Історія») Київського славістичного університету. К., 2005.
- Хрестоматія з історії стародавнього світу / за ред. О. П. Крижанівського, З. І. Мухіної, М. Д. Мелащенко. Київ, 1974.
- Хрестоматія з історії стародавнього світу / за ред. В. В. Струве. Т. 1: Стародавній Схід. К., 1953.
- Хрестоматія з історії держави і права зарубіжних країн / за ред. В. Д. Гончаренка. Т. 1. Київ, 1998.
- Шама О. І. Хрестоматія з історії Стародавнього Сходу: посібник для студентів історичного факультету. Тернопіль, 2015.

Література

- Заплетнюк О. А Царська влада в Єгипті та фіванське жрецтво в період XVIII династії. *Гілея: науковий вісник*. 2015.
- Заплетнюк О. А. Царська влада в Єгипті періоду правління Ехнатона. Дисертація на здобуття наукового ступеня к.і.н. Спеціальність 07.00.02. Київ, 2016.

- Заплетнюк О. Релігійна реформа фараона Аменхотепа IV як наслідок зміцнення позицій фіванського жрецтва культу Амона. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.* Серія: Історія / За заг. ред. проф. І. С. Зуляка. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2017. Вип. 1. Ч. 2. С. 80–84. URL: http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/8575/1/Zapletniuk.pdf
- Заплетнюк О. Особливості змін у титулатурі фараона Ехнатона. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка.* 2018. Вип. 1. С. 28–32.
- Романова О. О. Культ фараона у стародавньому Єгипті. *Український історичний журнал*. 2000. № 4. С. 58–65.
- Товтин Я.І. Військова справа Стародавнього Єгипту за правління Рамзеса II. *Науковий вісник Ужгородського університету, серія «Історія»*. 2018. Вип. 2 (39). С. 107–110.

Тема 6
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ ЛАД ХЕТТСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ЗА НОВОХЕТТСЬКИМИ ЗАКОНАМИ

1. Новохеттські закони як історичне джерело.
2. Економічний лад хеттів.
3. Соціальні та сімейні відносини.
4. Особливості системи судочинства.

Методичні рекомендації

При підготовці першого питання слід дати загальну характеристику джерела, описавши історію відкриття та вивчення законів. Необхідно проаналізувати структуру кодексу та визначити його особливості.

Друге питання включає розгляд розвитку сільського господарства, ремесла і торгівлі. Особливу увагу слід звернути на розмаїття форм земельних відносин, підкресливши роль державно-храмового сектору. Необхідно проаналізувати ступінь спеціалізації у ремісничому виробництві, а також показати рівень загального розвитку товарно-грошових відносин і, зокрема, лихварства.

Розглядаючи третє питання, необхідно звернути увагу та виділити основні класи і стани суспільства, а також розглянути статус та особливості хеттської общини. Які повинності на користь держави відомі нам із законів? Аналізуючи рабство, слід відповісти на питання про джерела рабства, рівень розвитку работоргівлі, рабів-боржників, ціну рабів та їх положення у суспільстві. Окремо слід розглянути питання про положення військовополонених, які у Хеттському царстві, на відміну від інших давньосхідних держав, мали можливість перейти до розряду вільних ремісників. Окремо слід розглянути сімейні відносини, звернувши увагу на правила укладання шлюбів та успадкування майна, маючи на увазі патріархальний характер сім'ї .

У четвертому питанні слід розглянути судову систему, спробувати визначити її особливості. Особливу увагу слід звернути на регулювання державою майнових і товарно-грошових відносин, кримінальне та сімейне право, злочини і покарання. Визначте та проаналізуйте ряд пережитків, характерних ще для епохи родового ладу.

Джерела

- Захарова О. О. Практикум з історії Стародавнього Сходу. Чернігів, 2011.

- Луговий О. М. Історія Стародавнього Сходу: навч.-метод. посіб. до нормативної дисципліни професійної підготовки для студентів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 032 Історія та археологія. Частина І. Одеса, 2020. С. 143–174. URL: http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/31305/1/lugovyi_ist_star_svitu.pdf
- Тарасенко М. О. Історія Стародавнього Сходу: навчально-методичний комплекс для студентів першого курсу Інституту славістики та міжнародних відносин (спеціальність «Історія») Київського славістичного університету. К., 2005.
- Хрестоматія з історії стародавнього світу / за ред. О. П. Крижанівського, З. І. Мухіної, М. Д. Мелащенко. Київ, 1974.
- Хрестоматія з історії стародавнього світу / за ред. В. В. Струве. Т. 1: Стародавній Схід. К., 1953.
- Хрестоматія з історії держави і права зарубіжних країн / за ред. В. Д. Гончаренка. Київ, 1998. Т. 1.
- Шама О. І. Хрестоматія з історії Стародавнього Сходу: посібник для студентів історичного факультету. Тернопіль, 2015.

Література

- Непомнящий Н. Хетти. Невідома імперія Малої Азії. 2004. Ч.3. URL: http://loveread.me/contents.php?id=74145
- Структура Зводу законів хеттів. Фрагмент з книги англійського сходознавця О.Р. Гьорні URL: https://evolv.ho.ua/Drevnejshie%20tsivilizatsii/Anatolija/Struktura%20svoda%20zakonov%20khettov.html

- Хеттські закони. URL: https://evolv.ho.ua/Drevnejshie%20tsivilizatsii/Anatolija/KHetskie%20zakony.html
- Хетська держава. *Маймескулов Л.М. Історія держави і права зарубіжних країн.* Глава 3. URL: https://westudents.com.ua/glavy/60517-glava-3-hetska-derjava.html
- Хеттська держава та її історія. URL: https://studfile.net/preview/7731859/page:20/

Тема 7
ПЕРСЬКА ДЕРЖАВА ЗА ПЕРШИХ АХЕМЕНІДІВ

1. Виникнення держави Ахеменідів.
2. Прихід до влади Дарія I.
3. Реформи Дарія I та управління державою.
4. Зовнішня політика Дарія I.

Методичні рекомендації

При підготовці першого питання слід уважно ознайомитися з хронологією правління та головними подіями правління царів Кіра II Великого (558–530 рр. до н.е.) та Камбіза II (530–525 рр. до н.е.). Як зображує Геродот Кіра II?

Розглядаючи друге питання, слід мати на увазі, що Ахеменідська держава була першою дійсно світовою державою давнини. Тому окремі її області були населені різними народами, мали дуже відносну економічну єдність і були слабо пов’язані між собою. Необхідно прослідкувати, як ці фактори вплинули на характер політичного перевороту Гаумати і прихід до влади Дарія I (522–486 рр. до н.е.). Першочергове значення для відповіді на питання має Бехистунський напис Дарія I. Необхідно пам’ятати, що подібні тексти не завжди відповідали

дійсності, оскільки мали не тільки інформативне, але й ідеологічне значення. Аналізуючи Бехистунський напис, поміркуйте та спробуйте припустити, що переворот Дарія І та інших шести представників аристократії, насправді, міг бути спрямований на усунення від влади легітимного спадкоємця царського престолу – Бардії.

У третьому питанні необхідно висвітлити причини проведення та сутність реформ Дарія І, їх роль у розвитку держави. Слід зупинитися на проблемі управління підкореними областями, коротко схарактеризувавши також структуру державного апарату. Розкриваючи питання, доцільно структурувати свою відповідь, окремо розглянувши адміністративну, податкову, військову, фінансову та мовну реформи.

Проаналізувавши характер реформ, необхідно наголосити, що реформи сприяли укріпленню центральної влади лише частково, оскільки ядро держави – Персіда – залишалася найменш розвинутою в економічному відношенні частиною держави. Важлива інформація про розвиток територіальної спеціалізації в державі та нерівномірність економічного розвитку її окремих частин представлена у клинописному написі Дарія І про будівництво палацу в Сузах.

Четверте питання присвячене особливостям зовнішньої політики Дарія І. Студентам необхідно виділити основні напрямки його завоювань у хронологічній послідовності. Важливо зупинитися на греко-перських війнах (500 449 рр. до н.е.), початок яких припадає на період царювання Дарія І. Головну увагу слід приділити невдалому скіфському походу бл. 513–512 рр. до н.е., важливим джерелом для вивчення якого слугує праця давньогрецького історика, «батька історії»

Геродота. Необхідно пояснити роль, яку зіграв цей похід в історії взаємин народів Балканського півострова та Сходу.

Джерела

- Геродот. Історії в дев’яти книгах. Книга І. Кліо. (містить розповідь про Кіра ІІ). Переклад А. Білецького. К., 1993. С. 5–77. URL: https://ae-lib.org.ua/texts/herodotus__historiae_1__ua.htm#01
- Геродот Історії в дев'яти книгах Книга IV. Мельпомена. (похід Дарія проти скіфів). Переклад А. Білецького. К., 1993. URL: https://ae-lib.org.ua/texts/herodotus__historiae_4__ua.htm
- Захарова О. О. Практикум з історії Стародавнього Сходу. Чернігів, 2011.
- Луговий О. М. Історія Стародавнього Сходу: навч.-метод. посіб. до нормативної дисципліни професійної підготовки для студентів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 032 Історія та археологія. Частина І. Одеса, 2020. С. 143–174. URL: http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/31305/1/lugovyi_ist_star_svitu.pdf
- Тарасенко М. О. Історія Стародавнього Сходу: навчально-методичний комплекс для студентів першого курсу Інституту славістики та міжнародних відносин (спеціальність «Історія») Київського славістичного університету. К., 2005.
- Хрестоматія з історії стародавнього світу / за ред. О. П. Крижанівського, З. І. Мухіної, М. Д. Мелащенко. Київ, 1974.
- Хрестоматія з історії стародавнього світу / за ред. В. В. Струве. Т. 1: Стародавній Схід. К., 1953.
- Хрестоматія з історії держави і права зарубіжних країн / за ред. В. Д. Гончаренка. Київ, 1998. Т. 1.

- Шама О. І. Хрестоматія з історії Стародавнього Сходу: посібник для студентів історичного факультету. Тернопіль, 2015.

Література

- Історія створення Перської держави. URL: https://spadok.org.ua/skify/stvorennya-perskoyi-derzhavy
- Заблоцка Ю. История Ближнего Востока в древности. М., 1989.
- Израель Жерар. Кір Великий. М., 2006. URL: https://coollib.com/b/223733/read
- Похід Дарія І на скіфів, або історія скіфо-перської війни. URL: https://spadok.org.ua/skify/pokhid-dariya-i-na-skifiv-abo-istoriya-skifo-perskoyi-viyny
- Похід Дарія на Скіфів. VI ст. до Р.Х. Darius' campaign against the Scythians 6th Century BC. URL: https://www.ucrainarma.org/antichnist/poxid-dariya-na-skifiv-6-st.html

Тема 8
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ ЛАД СТАРОДАВНЬОЇ ІНДІЇ ЗА «ЗАКОНАМИ МАНУ»

1. «Закони Ману» як історичне джерело.
2. Економічні відносини.
3. Суспільний лад.
4. «Закони Ману» про сімейні відносини.

Методичні рекомендації

Особливість джерела полягає в тому, що документ є юридичним актом, який формувався протягом кількох століть і не може бути використаний для вивчення якогось певного

періоду історії держави Маур'їв. «Закони Ману» («Закон честі аріїв) – одна з найвідоміших дхармашастр.

У першому питанні слід висвітлити такі аспекти, як вид джерела, його датування, структура, характерні особливості у порівнянні з вивченими раніше пам'ятками давньосхідного права: «Законами Хаммурапі», «Новохеттськими законами». Слід пам'ятати, що «Закони Ману» є не стільки збіркою законів, скільки збіркою релігійно-етичних настанов.

При підготовці другого питання необхідно зосередити увагу на аналізі розвитку сільського господарства, ремесла, торгівлі та лихварства. Доцільно показати, яким чином варнова система вплинула на рід занять давньоіндійських виробників. Важливо виявити відмінні особливості господарського життя давніх індійців, а також ступінь спеціалізації ремесла і розвитку товарно-грошових відносин.

Третє питання присвячено розвитку соціальних відносин у стародавній Індії. Саме тут вперше у світовій історії бачимо приклад вкрай жорсткої станової системи, що проявлялася у всіх без виключення сферах суспільного життя. Важливо зрозуміти систему індійських варн, особливості їх становища у суспільстві, їх роль у соціально-економічному та політичному житті стародавньої Індії. Хто такі парііїв (чандали). Необхідно з'ясувати причини такого унікального способу організації соціальної структури суспільства.

У четвертому питанні необхідно розкрити патріархальний характер давньоіндійської сім'ї та показати залежність укладання шлюбів від варно-кастової системи. Слід знайти статті, які можуть показати суперечливе ставлення до жінки: від абсолютного безправ'я до надзвичайного шанування. Окремо необхідно описати правила успадкування майна у давньоіндійській родині.

Джерела

- Закони Ману. URL: http://www.bharatiya.ru/india/zakonmanu.html
- Закони Ману. URL: https://www.advayta.org/upload/iblock/324/3244e080d1cc7cad15fed1811fb1091b.pdf
- Закони Ману. URL: https://evolv.ho.ua/Drevnejshie%20tsivilizatsii/India/Zakony%20manu/index.html
- Захарова О. Практикум з історії Стародавнього Сходу. Чернігів, 2011.

Література

- Закони Ману. Мудрак І.Д. Виникнення держави і права стародавнього сходу. Тема 1.4. Держава і право Стародавньої Індії. https://sci-book.com/gosudarstva-prava-istoriya-zarubejnyih/zakoni-manu-55778.html
- Злочини і покарання за законами Ману. URL: https://studies.in.ua/ippu_seminar/3780-zlochini-pokarannya-za-zakonami-manu.html
- Мудрак І.Д. Виникнення держави і права стародавнього сходу. Тема 1.4. Держава і право Стародавньої Індії. URL: https://sci-book.com/prava-gosudarstva-istoriya_1195/viniknennya-derjavi-prava-starodavnogo.html

Тема 9
ВИНИКНЕННЯ ТА ПОШИРЕННЯ БУДДИЗМУ

1. Умови виникнення буддизму. Життя Будди.
2. Джерела з історії раннього буддизму.
3. Основні принципи буддійського віровчення.

4. Поширення буддизму в державі Маур'їв та за її межами.
5. Причини поступового занепаду буддизму в Індії та його поширення в інших країнах Сходу у перші століття н.е.

Методичні рекомендації

Охарактеризувати передумови та причини виникнення буддизму (як зовнішні, так і внутрішні). Порівняти брахманізм та буддизм. Розкрити особистість Сіддхартхи Гаутами. Показати його життєвий та духовний шлях. Джатаки.

Під час розгляду другого питання необхідно проаналізувати специфіку джерел з історії раннього буддизму. Визначити структуру і склад Палійського канону (Палійська Трипітака). Розкрити історію створення та основні ідеї Джатак, положення філософії буддизму в поемах Ашвагхоши.

Пояснити сутність буддійського віровчення. Чи є в буддійській доктрині місце Богу-творцю? До базових ідей належать: Чотири Благородні Істини, вчення про причинно-залежне походження і карму, доктрини анатмавади («не-душі») та кшанікавади (вчення про миттєвість), а також буддійська космологія. Вважається, що ці принципи були проголошені Буддою. Слід розкрити їхній зміст. Дати відповідь на питання: чим принципово відрізнявся ранній буддизм від брахманізму, в чому полягала «революційність» буддизму?

Визначити причини перетворення буддизму на офіційну релігію в державі Маур'їв за правління царя Ашоки. Чому Ашока обрав буддизм? Проаналізувати написи (едикти) Ашоки, які стосуються буддизму.

Чому буддизм зазнав «поразки» в Індії? Прослідкуйте шляхи та напрямки поширення буддизм у перші століття н.е. Розкажіть про Махаяну («Велика Колісниця») та Хінаяну («Мала Колісниця»).

Джерела

- Голоси Стародавньої Індії: Антологія давньоіндійської літератури. К., 1982.
- Трипітака: Палійський Канон українською. URL: https://dhamma-reveal.com.ua/

Література

- Буддизм. *Велика українська енциклопедія (ВУЕ).* URL: https://vue.gov.ua/%D0%91%D1%83%D0%B4%D0%B4%D0%B8%D0%B7%D0%BC
- Буддизм: школи та вчителі. СатКам-тантра. Енциклопедія. URL: https://www.yogi.in.ua/encyclopedia-buddhism/
- Буддизм як світова релігія / К.В. Кислюк, О.М. Кучер. Релігієзнавство. Розділ 5. К., 2009. С. 165–223.
- Колесник К. Е. Історія науки і техніки в давньому світі. (Давня Індія): Конспект лекцій. Харків, 2021.
- Лубський В. І. Релігієзнавство. К., 2003.
- Саух Ю. П. Філософія буддизму. Глобалізаційний вимір. Київ, 2009.
- Мудрість Джатак. Оповіді про Будду: антологія: пер. с англ. / Переказ Кен Кавасакі, Вісакха Кавасакі. Кам'янець-Подільський, 2024.
- Титаренко О. Р. Типітака. *Велика українська енциклопедія (ВУЕ)*. URL: https://vue.gov.ua/Типітака
- Хто такий Будда? URL: https://studybuddhism.com/uk/osnovy/shcho-take/khto-takyi-budda
- Що таке буддизм? URL: https://studybuddhism.com/uk/osnovy/shcho-take/shcho-take-buddyzm

Тема 10
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА ТА ПОЛІТИЧНА КРИЗА В КИТАЇ (I СТ. ДО Н.Е. – II СТ. Н.Е.). СЕЛЯНСЬКІ ПОВСТАННЯ

1. Реформи імператора Ван Мана.
2. Повстання «червонобрових».
3. Повстання «жовтих пов'язок».

Методичні рекомендації

У першому питанні слід розкрити сутність змін, які відбувалися в Китаї після падіння династії Цінь, а також визначити причини занепаду Китаю. Використовуючи тексти документів, необхідно навести докази кризового стану країни. Доцільно розглянути особистість Ван Мана, який узурпував імператорську владу, а також розкрити причини, які підштовхнули його до проведення реформ. У цьому питанні вкрай важливо проаналізувати цілі, зміст і результати реформ, окремо зупинитися на причинах невдач реформаторської діяльності імператора.

Друге та третє питання присвячені причинам, перебігу та наслідкам селянських повстань і вивчаються на основі аналізу уривків із «Історії Ранньої династії Хань» та «Історії Пізньої династії Хань».

Обидва повстання слід аналізувати за наступним планом:

- ❖ причини;
- ❖ місце і час початку;
- ❖ лідери;
- ❖ рушійні сили і методи боротьби;
- ❖ етапи і масштаби;
- ❖ рівень організованості;
- ❖ результати і наслідки.

Аналізуючи хід повстань, слід мати на увазі, що на відміну від повстання «червонобрових», викликаного реформами імператора Ван Мана і стихійними лихами, ініціатором повстання «жовтих пов'язок» була таємна даоська секта «Тайпіндао» («Шлях Великого Миру-Благоденства»), яка готувала його протягом десяти років.

Джерела

- Захарова О. Практикум з історії Стародавнього Сходу. Чернігів, 2011.

Інтернет-ресурси

- Ван Ман. URL: https://zovem.wikimedia.cx.ua/a/380442
- Ван Ман. URL: https://baike.baidu.com/ru/item/%D0%92%D0%B0%D0%BD%20%D0%9C%D0%B0%D0%BD/972133
- Ван Ман.URL: https://www.abirus.ru/content/564/623/626/14028/14106.html
- Лук'янюк В. Третя китайська династія Сінь. URL: https://www.jnsm.com.ua/h/0110Q/
- Повстання жовтих пов'язок. URL: https://baike.baidu.com/ru/item/%D0%92%D0%BE%D1%81%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%B5%20%D0%96%D1%91%D0%BB%D1%82%D1%8B%D1%85%20%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D1%8F%D0%B7%D0%BE%D0%BA/728949
- Реформа Ван Мана. URL: https://studies.in.ua/vhist_shpor/219-reforma-van-mana.html
- Реформи Ван Мана і крах першої династії Хань. URL: https://stud.com.ua/98033/istoriya/reformi_mana_krah_pershoyi_dinastiyi_han

САМОСТІЙНА РОБОТА

Самостійна робота передбачає самостійне опрацювання певних проблем з дисципліни історія Стародавнього Сходу, і може перевірятись у формі тестових завдань, складання колоквіуму, заповнення контурних карт, написання есе.

№	Назва теми	Питання до самостійної роботи	Кількість годин
1.	Первісне суспільство	1. Уявлення про первісне суспільство в античності й середньовіччі. 2. Вивчення первісності в період Відродження та Просвітництва. 3. Досягнення первісної археології та етнографії у XIX ст., історичні реконструкції на їх основі (робота з контурною картою). 4. Ч. Дарвін та його теорія еволюції.	12
2.	Зародження цивілізації (IV–III тис. до н.е.)	Теми: «Передня Азія та Єгипет», «Дворіччя в III тис. до н.е.» 2. Література стародавньої Месопотамії • «Енума Еліш» («Коли в горі…») 3. Міфологія Стародавнього Єгипту • Міфи про Осіріса • Міфи про створення світу	8

3.	Країни Близького Сходу у II тис. до н.е.	1. Література стародавньої Месопотамії • Епос про Гільгамеша	8
4.	Розвиток країн Близького Сходу у I тис. до н.е.	1. Робота з контурною картою. Теми: «Ассирійська воєнна держава», «Сирія та Фінікія в давнину», «Перська держава Ахеменідів», 2. Держави Месопотамської периферії • Фрігійське царство • Лідійське царство • Держава Урарту 3. Релігія Стародавнього Ірану • Зороастризм	20
5.	Південна Азія в давнину	1. Робота з контурною картою. Тема: «Стародавня Індія та Китай» 2. Література Стародавньої Індії. Епічні поеми • Рамаяна • Махабхарата	4
6.	Країни Далекого Сходу в давнину	1. Література стародавнього Китаю • Міфи • Сима Цянь та його «Історичні записки» • конфуціанство та легізм 3. Стародавня Японія	4
7.	Біблія як історичне джерело	1. ТАНАХ. Канон Старого Завіту 2. П'ятикнижжя Мойсея. 3. Старий Завіт як джерело з історії країн Сходу.	6

8	**Усього годин**		64

Джерела та література до самостійної роботи

- Епос «Магабгарата». *Міфологія народів світу.* URL: https://mythology.net.ua/myth/india/epos-magabgarata
- Епос «Рамаяна». *Міфологія народів світу.* URL: https://mythology.net.ua/myth/india/epos-ramaiana
- Міфологія Стародавнього Єгипту. *Міфологія народів світу.* URL: https://mythology.net.ua/myth/egypt
- На ріках вавілонських: З найдавнішої літератури Шумеру, Вавілону, Палестини / Упоряд. М.Н. Москаленко. К., 1991.
- Рамаяна. (Прозовий переказ Премчанда) [скорочено] Переклад С. Наливайка URL: https://ae-lib.org.ua/texts/premchand__ramayana__ua.htm
- Луцюк М.В. Старий Завіт. *Велика українська енциклопедія.* URL: https://vue.gov.ua/Старий_Завіт
- Луцюк М.В. Тора. *Велика українська енциклопедія*. URL: http://vue.gov.ua/Тора
- Махабхарата. *Голоси Стародавньої Індії: Антологія давньоіндійської літератури.* К.,1982. С. 151–219.
- Осіріс – владика вічності та воскресіння. *Міфологія народів світу.* URL: https://mythology.net.ua/myth/egypt/bogy-starodavnogo-yegyptu/bog-osiris-vladyka-vichnosti
- Рамаяна. *Голоси Стародавньої Індії: Антологія давньоіндійської літератури.* К., 1982. С. 219–248.

РОЗПОДІЛ БАЛІВ,
ЩО ПРИСВОЮЮТЬСЯ СТУДЕНТАМ

- аудиторна робота – до 55 балів
- самостійна робота – до 20 балів
- іспит – до 25 балів

АУДИТОРНА РОБОТА 55 бали	**САМОСТІЙНА РОБОТА 20 балів**	**РАЗОМ 75 балів**

Види контролю	Кількість	Бали	Загальна кількість балів
Робота на практичному занятті	11	5	до 55
Самостійна робота: Колоквіум (бесіда) Тести (можлива заміна на реферування, написання есе, роботу з історичною та контурною картами)	 1 3	 5 - 5	 до 5 - до 15
Підсумковий контроль (іспит)	1	25	до 25
Разом			до 100

ШКАЛА ОЦІНЮВАННЯ ЯКОСТІ ЗНАНЬ

Шкала оцінювання ECTS			**Національна шкала оцінювання**	
Оцінка	Визначення	Кількість балів	Оцінка	Кількість балів
A	Відмінно	90-100	Відмінно	90-100
B	Дуже добре	83-89	Добре	75-89
C	Добре	75-82		
D	Задовільно	68-74	Задовільно	60-74
E	Достатньо	60-67		
FX	Незадовільно з можливістю повторного складання	35-59	Незадовільно з можливістю повторного складання	35-59
F	Незадовільно з обов’язковим повторним курсом	0-34	Незадовільно з обов’язковим повторним курсом	0-34

ГЛОСАРІЙ

Азійський спосіб виробництва – така система організації економіки, за якої влада і власність нерозділені (натуральне господарство, слабкий розподіл праці, автаркія общин, відсутність або обмеження приватної власності на землю, в основі виробництва – праця вільних общинників та «царських людей», патріархальне рабство, політична деспотія).

Давньосхідна деспотія – специфічна форма рабовласницької монархії, за якої влада правителя майже нічим не обмежена і базується на давній традиції. Правитель виступає верховним власником всіх зрошуваних земель, в управлінні державою спирається на численний та розгалужений бюрократичний апарат. Особа царя обожнюється, але ступінь обожнення різна в різних країнах.

Космогонічні міфи – міфи про походження космосу із хаосу, сотворіння світу, основний початковий сюжет більшості міфологічних систем.

Мовні сім'ї – найкрупніша одиниця класифікації народів (етносів) за ознакою їх мовної схожості – спільного походження їх мов від передбачуваної мови-основи. Це мови з подібною граматичною будовою та основним словарним фондом. Мовні сім'ї діляться на мовні групи. Найпоширенішою у світі є індоєвропейська мовна сім'я, яка складається з романської, германської, балтійської, слов'янської, іранської, індійської та ін. груп.

Монотеїзм – система релігійних вірувань, заснована на уявленні про одного бога (єдинобожжя).

Орієнталістика (Сходознавство) – сукупність наукових дисциплін, що вивчають історію, економіку, літературу, мови,

мистецтво, релігію, філософію, етнографію, пам'ятники матеріальної та духовної культури країн Сходу.

Патріархальне (домашнє) рабство пов'язане з натуральним господарством, коли існувала спільна участь господаря і раба у трудовому процесі. Раби входили до складу сім'ї власника як безправні її члени.

Піктографія – найдавніша форма писемності, малюнкове письмо.

Теорія «виклику-та-відповіді» – теорія, сформульована британським істориком А. Тойнбі, згідно якої поява річкових цивілізацій, заснованих на іригаційному землеробстві, пов'язується з тим, що природне середовище самим фактом свого існування кидало виклик людям, які мали створити штучне середовище, змагаючись із природою та пристосовуючись до неї.

«Царські люди» – особисто вільні, але неповноправні, залежні від держави люди, колишні общинники.

Первісне суспільство

Анімізм – вірування первісних людей в існування душі і можливість її самостійного життя.

Антропогенез – процес виникнення і розвитку людини як суспільної істоти.

Військова демократія – організація влади на стадії переходу від первіснообщинного ладу до держави, останній етап додержавного розвитку суспільства.

Гомініди – рід homo, сімейство найбільш прогресивних приматів, що включає в т.ч. і людей.

Екзогамія – заборона шлюбу і статевих зв'язків між кровними родичами (всередині роду).

Ініціації – обряд посвячення в родовому суспільстві, пов'язаний із переведенням підлітків до класу дорослих.

Магія – віра у надприродну можливість впливу практичної дії людини на об'єктивну дійсність; ряд символічних дій і ритуалів із заклинаннями й обрядами.

Матріархат – форма первіснообщинного суспільства, в якому родові групи утворювалися на основі спорідненості за жіночою (материнською) лінією з провідним становищем жінки у господарчому і суспільному житті.

Мегаліти – неолітичні будівлі з великих кам'яних глиб, що виконували ритуально-магічні функції.

«Неолітична революція» – соціально-економічний переворот, що полягав у широкому переході від привласнювальної економіки до виробляючої, від збиральництва до землеробства.

Патріархат – суспільство, в якому чоловіки є «домінантним елементом» у родинному, господарському та суспільному житті. Патріархат характеризується такими ознаками як патрилінійність (походження дітей, спорідненості та успадкування за батьківською лінією), патрилокальність (проживання дружини у родині або будинку чоловіка, вибір місця проживання сім'ї чоловіком), моногамія (двобатьківська сім'я) або полігінія (багатоженство) тощо.

Петрогліфи – стародавні зображення, висічені на стінах і стелях печер, на відкритих скельних поверхнях та каменях.

Проміскуїтет – нерегламентовані статеві зв'язки.

Сапієнтація – процес еволюції від людиноподібної мавпи до появи сучасного типу людини (Homo sapiens).

Синкретизм первісний – нероздільність мистецтва, міфології, релігії; найважливіша якісна характеристика первісної культури.

Табу – соціально-культурна заборона, підкріплювана релігійними санкціями у первісному суспільстві.

Тотемізм – вірування первісних людей у спорідненість із тваринами і рослинами, яких вони вважали заступниками і предками своїх родових колективів.

Фетишизм – віра у надприродні властивості матеріальних предметів (природних і штучних).

Давньосхідні суспільства. Країни Близького Сходу

Ави́лум – повноправний вільний житель стародавньої Вавілонії.

Ассиріологія – наука про мови, писемності, культуру та історію Ассирії, Вавілонії та Месопотамії в цілому; в широкому сенсі – сукупність наук, пов'язаних з цивілізаціями, які користувалися клинописом (крім угарітської та давньоперської). Виникла у XIX ст.

Ба́ку – раби у стародавньому Єгипті. Не підлягали державному обліку, перебували у приватній власності. Нечисленна частина населення до епохи Нового царства.

Ва́рдум – раб у стародавній Вавілонії.

Декум та лубуттум – командні чини в армії стародавньої Вавілонії.

Єгипетська ієрогліфічна писемність – система письма, прийнята у стародавньому Єгипті, поєднувала риси ідеографічного та фонетичного письма. Дешифровано Ж.-Ф. Шампольйоном у першій пол. XIX ст.

Єгиптологія – наукова дисципліна, що вивчає мову, культуру та історію стародавнього Єгипту.

Зикурат – храмова вежа – культова споруда у стародавній Месопотамії.

Клинопис – найбільш рання з відомих систем писемності (спосіб письма шляхом видавлювання на вологій глині комбінацій клиноподібних рисок, застосовувався у Передній Азії). Дешифровано Г.Ф. Гротефендом та Г. Роулінсоном в середині XIX ст.

Луцці – трудова повинність у Хеттському царстві.

Мерет – категорія безпосередніх виробників у стародавньому Єгипті, які були рабами або перебували у положенні рабів.

Мушке́нум – особисто вільний, але обмежений у політичних та юридичних правах житель стародавньої Вавілонії («царська людина»).

Неджес – верства дрібних власників у стародавньому Єгипті. Заможні неджес поповнювали ряди чиновництва, воїнів та утворювали середній, служилий прошарок, який суперничав з рабовласницькою знаттю.

Ном – адміністративний округ у стародавньому Єгипті. Кожний ном мав політичний і релігійний центр, військо, герб, богів-покровителів. На чолі ному – номарх.

Панкус – народні збори у Хеттському царстві, пережиток родоплемінного ладу. З розвитком держави роль панкусу зменшувалася.

Ре́дум та ба́їрум – категорії воїнів у стародавній Вавілонії, можливо, легко- та важкоозброєна піхота. Отримували від царя нерухоме та рухоме майно у пожиттєве користування без права відчуження та були зобов'язані вирушити на війну за першим викликом.

Сатрапія – адміністративна одиниця – військово-адміністративна провінція у державі Ахеменідів та еллініcтичних монархіях, яку очолював сатрап.

Саххан – натуральна повинність у Хеттському царстві.

Табарна – титул царів у Хеттській державі.

Таванáнна – титул цариці у Хеттській державі. Зберігала свій високий статус після смерті чоловіка.

Тамкар – царський (іноді) храмовий торговий агент, купець у стародавній Вавілонії. Також займався лихварством.

Тулія – рада старійшин у Хеттському царстві, пережиток родоплемінного ладу. З розвитком держави роль тулії зменшувалася.

Хемуу – «царські люди» стародавнього Єгипту. Майже все трудове населення країни. Особисто вільні, але обмежені у правах. Працювали на царя, храми та вельмож. «Царський хемуу» не міг обрати собі професію, це робили спеціальні чиновники. «Царські хемуу», як і надані вельможам маєтки, вважалися службовим майном і закріплювалися за тією чи іншою посадою в державному апараті. Успадкування батьківської посади та закріпленого за нею майна, включаючи «царських хемуу», могло відбуватися лише з дозволу фараона. Статус «царських хемуу» досі дискутується в єгиптології.

Чáті – верховний сановник у стародавньому Єгипті. Від імені фараона здійснював загальне керівництво господарським життям країни та головною судовою палатою. Міг обіймати інші крупні посади, але жодного разу не керував воєнним відомством.

Шамаллум – помічник тамкара, дрібний торговець у стародавній Вавілонії.

Країни Південної Азії та Далекого Сходу

Брахман (саскр. – молитва) – 1) безособовий божественний абсолют, який нібито лежить в основі всіх речей, «світова душа»; 2) представник найвищої варни давньоіндійського суспільства – жерців, головне заняття яких полягало у вивченні і

трактуванні священних книг – вед; 3) пізніше – жанр священної літератури.

Вайш'я – представник третьої за значимістю варни давньоіндійського суспільства, що складалася переважно з землеробів-общинників.

Ван – царський титул у стародавньому Китаї.

Варна (санскр. – вид, колір, якість, розряд людей) – термін для визначення чотирьох основних станів у стародавній Індії (брахмани, кшатрії, вайш'ї, шудри). Люди в межах варни були об'єднані спільними релігійними обрядами і перебували на одному рівні соціальних сходів. У релігійній традиції індоаріїв тлумачення варни несе більш моральний, ніж соціальний зміст.

Веди – збірки найдавніших (кінець II – поч. I тис. до н.е.) священних текстів, гімнів і магічних формул. Джерело свідчень про найдавнішу історію Індії.

Дхарма – одне з центральних понять індуїзму, яке означає пануючий над світом вічний моральний закон.

Карма (санскр. – діяння) – «закон винагороди» – вселенський закон причинно-наслідкового зв'язку; все те, що передувало сьогоднішньому життю людини, що його обумовило, а також всі сьогоднішні думки і вчинки людини, як причина майбутнього. Відповідальність людини за свої вчинки.

Кша́трій – представник другої за значимістю (після брахманів) варни давньоіндійського суспільства, що складалася з військової верхівки. З варни кшатріїв обиралися царі.

Сангха – назва буддійської общини. Цей термін може використовуватися для визначення релігійного братства в цілому.

Сансара (санскр. – блукати, підлягати випробуванню) – одне з центральних понять в індійських релігіях та філософії. 1) вчення про перероджeння – кругообіг народження та смерті у

світах, обмежених кармою; 2) феноменальне, буденне існування; обумовлений, мінливий світ як противага вічному, незмінному стану.

Шудра – представник четвертої за значимістю варни давньоіндійського суспільства, що складалася зі слуг, найманих робітників та ремісників.

ПИТАННЯ ДО ІСПИТУ

1. Джерела вивчення історії первісності.
2. Хронологія та періодизація історії первісного суспільства.
3. Еволюція видів найдавніших людей.
4. Праобщина та ранньопервісна община.
5. Неолітична революція. Натуфійська культура. Перші міста.
6. Поява найдавніших релігійних вірувань.
7. Мистецтво первісної доби.
8. Виховання у первісному суспільстві.
9. Розклад первісного суспільства.
10. Етапи розвитку давньосхідних держав. Хронологічні та географічні межі.
11. Основні риси давньосхідної деспотії та її особливості (на прикладі різних східних держав).
12. Розвиток давньосхідної економіки. Община.
13. Природні умови та населення стародавньої Месопотамії. Періодизація.
14. Історія археологічних досліджень Північної Месопотамії: Поль Еміль Ботта, Остін Генрі Лаярд.
15. Дослідження Центральної та Південної Месопотамії: Роберт Кольдевей, Леонард Вуллі.
16. Ранньодинастична епоха в Шумері.
17. Шумеро-Аккадське царство Саргона І.
18. Шумеро-Аккадське царство під владою м. Ура.
19. Давньомесопотамська міфологія та епос. Виникнення писемності.
20. Релігія Месопотамії.
21. Природні умови та населення стародавнього Єгипту.
22. Періодизація і хронологія історії стародавнього Єгипту.
23. Єгипет у період Раннього та Стародавнього царства.

24. Середнє царство в Єгипті.
25. Держава Мітанні.
26. Старовавилонське царство.
27. Соціально-економічний лад Вавилону за законами Хаммурапі.
28. Північна Месопотамія у ІІ тис. до н.е.
29. Єгипет в епоху Нового царства.
30. Релігійно-політична реформа Ехнатона.
31. Пізнє царство в Єгипті.
32. Розвиток науки і культури у стародавньому Єгипті.
33. Міфологія Єгипту. Пантеон Богів.
34. Соціально-економічний лад Хеттської держави за Новохеттськими законами.
35. Особливості хеттської монархії..
36. Міждержавні відносини на Близькому Сході у ІІ тис. до н.е.
37. Новоассирійське царство.
38. Нововавилонське царство.
39. Культура Ассирії та Вавилонії.
40. Перська держава при перших Ахеменідах. Правління Кіра ІІ.
41. Перська держава в період правління Дарія І.
42. Східне Середземномор'я у давнину. Фінікія.
43. Ізраїльсько-Іудейське царство в епоху Давида і Соломона.
44. Старий Завіт як історичне джерело з історії країн Стародавнього Сходу.
45. Культура країн Східного Середземномор'я.
46. Природні умови та населення Південної Азії.
47. Джерела з історії стародавньої Індії. Періодизація історії стародавньої Індії. Індська цивілізація.
48. «Ведичний» період в Індії. Варно-кастова система в Індії.
49. «Буддійський» період в Індії. Держава Маур'їв.
50. Виникнення та поширення буддизму.

51. «Закони Ману» та «Артхашастра» як історичні джерела.
52. Сімейно-шлюбні відносини в стародавній Індії.
53. Класична епоха стародавньої Індії.
54. Культура стародавньої Індії. Давньоіндійський епос.
55. Періодизація історії стародавнього Китаю. Джерела з історії стародавнього Китаю.
56. Епоха «трьох династій» у Китаї.
57. Імперія Цінь у Китаї. Реформи Цінь Ши Хуанді.
58. Царство Хань у Китаї.
59. Селянські повстання в Китаї.
60. Релігійно-філософські системи стародавнього Китаю.

ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ ДЛЯ ВИВЧЕННЯ КУРСУ

- Баженов О.Л. Історія первісного суспільства: навчально-методичний посібник для студентів історичного факультету денної форми навчання. Кам'янець-Подільський, 2014. 296 с.
- Беззубенко А.В., Мірошніченко С.В. Історія стародавнього світу. Схід, Греція, Рим: Навчально-методичний посібник для студентів історичного факультету. Харків: ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2017. С.15–177.
- Білик В. Стародавній Китай у дослідженнях сучасних українських синологів. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. Розділ IV. Історіографія. Рецензії. 2017. № 4. URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/13191/1/28.pdf
- Булик М. В. Історія міжнародних відносин у давні часи: навчальний посібник. Маріуполь, 2017. 274 с.
- Бунятян К. П. Про періодизацію історії первісного суспільства. *Археологія.* 1989. № 1.
- Вайнтруб І. «Доля – це скажений пес…» (Людина і всесвіт у месопотамській цивілізації). *Людина і світ.* 2003. № 1. С. 53–58.
- Гаврюшенко О.А., Шейко В.М., Кравченко О.В. Історія світової культури: Навч. Посібник. К., 2006. 404 с.
- Голованов С. О. Історія стародавнього світу: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. істор. спец. Т. 1. Всесвітня історія: в 5 томах. К., 2016. 472 с.
- Долик О. Доба "Троєцарства". Боротьба за об'єднання Китаю у III ст. н.е. URL: https://lvivhistoricalclub.com/2024/09/18/doba_troyetsarstva/

- Дроздов В. В. Історія первісного суспільства в схемах і таблицях: навчально-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Ізмаїл, 2016. 200 с.
- Заєць А. П. Світоглядні основи права Стародавнього Китаю. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки.* 2019. Том 3. С. 55–62.
- Скирда В. В., Шрамко Б. А Історія первісного суспільства: підручник / В. В. Скирда, Б. А. Шрамко. Х., 2018. 172 с.
- Косянчук Л. Г. Історія української та світової культури. Частина перша: від первісності до елліністичної епохи. Тернопіль, 2001. 392 с.
- Кошовий О. Періодизація періоду Чжаньго: дискусійні питання. *Етнічна історія народів Європи.* Вип. 43. С. 137–141. URL: http://ethnic.history.univ.kiev.ua/data/2014/43/articles/21.pdf
- Крижанівський О. П. Історія Стародавнього Сходу. Підручник. К., 2009 592 с.
- Ларіонова В.К. Історія національних (етнічних) релігій. Навчальний посібник. Івано-Франківськ, 2010. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Larionova_Viktoriia/Istoriia_natsionalnykh_etnichnykh_relihii.pdf?
- Логвиненко Є.С. Джерела дослідження інституту покарань у праві держав давньосхідних цивілізацій. *Науковий юридичний журнал.* 2019. № 9.
- Луговий О. М. Історія Стародавнього Сходу: навч.-метод. посіб. Частина І. Одеса: Одес. нац. ун-т імені І. І. Мечникова, 2020. 214 с.
- Міфологія народів світу. URL: https://mythology.net.ua/

- Мудрак І. Д. Виникнення держави і права стародавнього сходу. URL: https://sci-book.com/prava-gosudarstva-istoriya_1195/viniknennya-derjavi-prava-starodavnogo.html
- Орлова Т. В. Всесвітня історія. Історія цивілізацій: навч. посіб. К., 2012. 446 с.
- Павленко Ю. В. Історія світової цивілізації: Соціокультурний розвиток людства: навчальний посібник. К., 2001. 360 с.
- Рижева Н.О., Горбенко К.В., Кузовков В.В. Історія Стародавнього Сходу: навчально-методичний посібник для студентів закладів вищої освіти. Миколаїв, 2019. 247 с.
- Сіверс В.А. Історія світової культури. К., 2011. 438 с.
- Скирда В. В., Шрамко Б. А. Історія первісного суспільства: підручник. Харків, 2018. 172 с.
- Станко В. М. Гладких М. І., Сегеда С. П. Історія первісного суспільства. К., 1999. 239 с.
- Талдикін О. В. Держава і право Давнього Сходу: структурно-логічні схеми і таблиці: навч. Посібник. Дніпро, 2016. 136 с.
- Шама О. І. Хрестоматія з історії Стародавнього Сходу: посібник для студентів історичного факультету. Тернопіль. 2014.
- Шама О. І. Історія Стародавнього Сходу. Лекції. Методичні рекомендації: посібник для студ. іст. фак. денної і заочної форм навч. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2015. 276 с. URL: http://dspace.tnpu.edu.ua/handle/123456789/12736

ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ В ІНТЕРНЕТІ

- https://isaw.nyu.edu// (Інститут вивчення стародавнього світу)
- https://mythology.net.ua/ (Міфологія народів Світу)
- https://library.columbia.edu/libraries/global/mideast/about.html (Близькосхідна колекція)
- https://ancientworldonline.blogspot.com/2012/04/open-access-series-ancient-near-east.html (монографії з історії Стародавнього Сходу)
- https://archive.org/details/sumersumerians00 (Історія шумерів)
- https://www.history.com/topics/ancient-egypt/ancient-egypt (Історія Стародавнього Єгипту)
- https://historyrise.com/ancient-indian-history-timeline-chart/ (Історія Індії)

- Аккадська література (Бібліотека царя Ашубанапала, Аккадська література (вавилонська, ассирійська, ассиро-вавилонська). *Скрипторій Дмитра Кузьменка.* URL: http://www.kuzmenko.org.ua/2015/12/akkadian.html
- Фінікійська література. *Скрипторій Дмитра Кузьменка.* URL: http://www.kuzmenko.org.ua/2018/11/phoenician.html
- Хеттська література. *Скрипторій Дмитра Кузьменка.* URL: http://www.kuzmenko.org.ua/2017/07/hittite.html
- Шумерська література. *Скрипторій Дмитра Кузьменка.* URL: http://www.kuzmenko.org.ua/2015/11/blog-post.html

Доманова Г.С.

Історія Стародавнього Сходу: Навчально-методичний посібник. Чернігів. НУ «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка, 2026. 69 с.